

УДК 359:327(470+571/477)

ЛЕВИК БОГДАН,

кандидат історичних наук, провідний науковий працівник
Національного університету "Львівська політехніка", м. Львів

ЧОРНОМОРСЬКИЙ ФЛОТ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ В РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ВІДНОСИНАХ (ПОСТРАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД)

У статті розглянуто процес розподілу Чорноморського флоту СРСР у період 1991-1997 рр. між незалежною Україною та Російською Федерацією на тлі проблеми приєднання Криму та Севастополя до УРСР 1954 р. Акцентовано увагу на неврегульованні цього питання на міждержавному рівні. Наголошено на незмінності імперської позиції Росії щодо перегляду питання повернення Криму та Севастополя як стратегічно важливих об'єктів її зовнішньої політики в Чорноморсько-Середземноморському регіоні. Підкреслено негативне ставлення сучасних російських політиків до партійно-урядових рішень СРСР та РФСР 1954 р. про передачу Кримської області до складу Української РСР. Наведено спільні російсько-українські законодавчі акти, у яких російська сторона гарантувала й зобов'язувалась поважати територіальну цілісність і недоторканість незалежної України.

Ключові слова: Чорноморський флот; Автономна республіка Крим; Севастополь; українсько-російські відносини.

Постановка проблеми та стан її вивчення. Відносини між Україною та Росією в пострадянський період займають особливе місце. Помітну роль у них відіграє Чорноморському флоту (ЧФ) РФ. Росія вела багатовікову боротьбу за вихід до незамерзаючих морів. Вихід до Чорного й Азовського морів відкрив для неї вільне мореплавання в Середземному морі. За стратегічними планами Москви Чорноморський флот нейтралізує воєнні загрози з південно-західного напрямку. За радянських часів ЧФ складався із чотирьох військово-морських баз: Севастопольської, Одеської, Керченсько-Федосійської та Потійської (Кавказьке узбережжя). До його складу також входила Дунайська воєнна флотилія. Флот мав ракетні крейсери з тактичними бойовими ядерними боеголовками. Підрозділи Чорноморського флоту знаходились у Болгарії та Сирії. За радянських часів основним завданням ЧФ була відкрита демонстрація військової присутності в Середземному морі як фактор зовнішньої політики СРСР і балансу політичних сил в Чорноморсько-Середземноморському регіоні. Таким чином, ЧФ виконував роль воєнно-політичного суб'єкта для реалізації радянських інтересів у міжнародних відносинах.

Статус Чорноморського флоту Російської Федерації (ЧФ РФ), його головної морської бази - Севастополя - найменш вивчена проблема в науково-історичному аспекті. Ця проблема до сьогодні не врегульована на міждержавному рівні. Російські дослідники вважають, що це питання виникло через непродумане передання 1954 р. Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР. Чорноморський флот, Севастополь і в цілому Крим росіяни вважають стратегічними об'єктами їхньої зовнішньої політики в Чорноморському та Середземноморському регіонах. Розподіл ЧФ СРСР 1991-1997 рр. між Україною та Росією проходив в умовах конфліктності й протистояння. У довготривалих переговорах Україна акцентувала на території, Росія більше уваги приділяла збереженню флоту та його інфраструктури.

Процеси передавання Кримської області до складу УРСР теж недостатньо досліджені, тому коротко слід на цьому зупинитись. Цей крок спочатку обговорювався на рівні Політбюро ЦК КПРС 25 січня 1954 р., а згодом на рівні Президії ВР РРФСР 5 лютого 1954 р. і 13 лютого Президією ВР УРСР. Обидва рішення "Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу Української РСР" були винесені на затвердження Президії ВР СРСР, де були затверджені 19 лютого. Такий крок попередньо 5 лютого був схвалений і Радою міністрів СРСР. Рішення про передавання Криму до складу України було закріплено Законом СРСР "Про передавання Кримської області зі складу РРФСР до складу Української РСР" від 26 квітня 1954 р., на основі якого були внесені відповідні зміни до ст. 22 і 23 Конституції СРСР (1936 р.). Цей закон 28 квітня 1954 р. був опублікований у центральних газетах "Правда" та "Известия". Відповідні зміни були внесені і до ст. 14 Конституції РРФСР (1937 р.), згідно з якими Кримська область виключалась зі складу РРФСР [1].

Наукова актуальність запропонованої теми визначається її масштабністю, важливістю для національних інтересів України й маловивченістю.

Історіографія цієї теми малочисельна. Тут слід звернутись до монографії "Итоги и уроки 300-летней истории Российского флота" академіка Академії воєнних наук І. М. Капітанця, збірника статей "Україна: вектор перемен" за редакцією Є. Кожокіна (1997 р.), сумісної німецько-російської праці К. Аймермахера і Г. Бордюгова "Национальные истории в советских и постсоветских государствах" (1999 р.), монографії Р. Євзерова "Україна: с Россией или врозь?" (2000 р.), докторської дисертації С. А. Усова "Политико-правовые проблемы Черноморского флота и Севастополя в контексте распада Российской империи и СССР: Историко-политологический анализ" [2], дисертації кандидата історичних наук А. П. Федорових "Проблема Черноморского флота в российско-украинских отношениях (1991-2000)" [3].

Державна дума РФ тільки через півтора року ратифікувала "великий" Договір про дружбу, незалежність і партнерство з Україною (31.05.1997 р.) у грудні 1998 р., що свідчить про трудність і неоднозначність прийнятого рішення. Тоді здавалось, що завершився період становлення відносин між незалежною Україною та Російською Федерацією. Росіяни доводили історичне право РФ на Крим, Севастополь і ЧФ. Серед прибічників цієї позиції були командувач ЧФ (1998-2002 рр.) адмірал В. П. Комоєдов, к. і. н. В. Л. Мусатов, А. В. Федоров, А. В. Мальгін, В. А. Печенєв, В. Н. Лисенко. З українського боку в дискусію вступили доктор політичних наук С. Рудницький [5], Г. Перепелица [6], О. Бодрук, Н. Белецер [7], М. А. Савченко [10]. Радикальну позицію щодо України займають директор Інституту країн СНД К. Затулін, А. Севастьянов, А. Дугін, К. С. Гаджієв, Н. А. Нарочницька [17], В. А. Семенов. Проти ратифікації Договору в Державній думі тоді виступали колишній міністр зі справ СНД А. Туляєв, колишній командувач Об'єднаного командування ЧФ адмірал Є. Балтін, парламентарі С. Бабурін [18], А. Митрофанов, О. Румянцев, Г. Тихонов, А. Мігранян, А. Севастьянов, К. Фролов, мер Москви Ю. Лужков, військово-морський теоретик Б. І. Макеев [4]. Російські науковці та експерти намагаються створити політико-правове виправдання збереження Чорноморського флоту РФ у Севастополі й Криму як важливого фактора забезпечення суверенітету та територіальної цілісності Росії в регіоні Чорного моря. Цієї точки зору дотримуються безпосередні учасники подій 1990-1997 рр. на ЧФ І. В. Касатонов [8], А. М. Чікін [9], М. А. Савченко [10], Н. В. Багров [11].

Західні дослідники розглядають україно-російські відносини з питань Чорноморського флоту в аспекті розподілу радянського майна та майбутніх геополітичних позицій, зовсім не акцентуючи на військово-політичному аспекті. Такої точки зору дотримуються Н. Хойдо, І. Перович, D. Clarck, U. Marcus, R. Solchanyk, T. Kuzio [13].

Отже, проблема Чорноморського флоту в пострадянський період не має серйозних наукових традицій дослідження, як і широкої історіографії. Більшість робіт носять публіцистичний характер і не можуть претендувати на наукове дослідження. Наявні роботи мають яскраво виражений однобокий характер, як правило, проукраїнський або проросійський. Наведене покликання автора продовжити вивчення проблем Чорноморського флоту після 1991 р., що і є метою статті.

Виклад основного матеріалу. Сучасні російські науковці, як і політики, розглядають проблеми Чорноморського флоту нерозривно з територіальними проблемами Криму. Альянс кримсько-татарського й українського народів сприймають як ворожий елемент, здатний відторгнути автономний Крим з орбіти російських інтересів.

Україна виходить з міжнародних принципів територіальної недоторканності й непорушності кордонів, які закріплені в україно-російському Договорі від 19 листопада 1990 р., у якому обидві сторони взяли на себе зобов'язання поважати територіальну цілісність і недоторканість одна одної [14]. Аналогічні зобов'язання сторони підписали в Біловезькій угоді від 8 грудня 1991 р.

Після підписання у травні 1997 р. "великого договору" "Про дружбу, співпрацю і партнерство", його ратифікували в грудні 1998 р. разом із трьома угодами по Чорноморському флоту. Здавалось, що питання вичерпане [15]. За цими угодами ЧФ РФ залишався на території Криму на 20 років до 2017 р., згодом цей термін був продовжений Харківськими угодами 2010 р. Однак присутність російської воєнної бази на території Укра-

їни суперечила конституційній позаблоковості й нейтральності України, що ставило її в невідгідне геополітичне становище. Імперські позиції Росії по відношенню до України завжди викликали неоднозначне ставлення до ширості братських відносин. Тут слід згадати територіальні претензії російської сторони в Керченській протоці, о. Тузла, газові та торговельні війни, подію останнього часу - анексію Кримського півострова. Перелік проблемних україно-російських питань можна продовжити: це проблеми громадянства, протистояння українських і російських банків, дислокації військових підрозділів, ціни на газ та нафту, активи колишнього СРСР, вступ до ЄС та НАТО.

Деякі історики (наприклад, А. П. Федорових) проводять спробу періодизації наших відносин із Росією, що видається передчасним з позиції малого проміжку часу, усього 22 роки. Хоча на сьогодні ці відносини чітко розділяють на мирний період 1991-2014 рр., та воєнний - після березня 2014 р. Історія вносить свої незаперечні корективи [16].

Російська сторона не полишала позиції щодо захисту своїх національних інтересів у Криму, цілком не беручи до уваги, що це територія іншої суверенної держави. На цей час у АРК (Автономна Республіка Крим) проживає 2,2 млн громадян, із них 1,5 млн росіян, близько 300 тис. кримських татар і понад 300 тис. українців. Для виправдання такої російської поведінки, для аргументації наводились приклади євроатлантичної загрози, неправильного розподілу майна СРСР, а також традицій російської державності - історична приналежність Севастополя й Криму до Росії. Деякі науковці (Н. Нарочницька, С. Н. Бабурін) вважають необхідним скасування Акту 1954 р. про передачу Кримської області УРСР нормою для захисту національних інтересів [17, 18]. Такі відносини не могли сприяти тісній військово-політичній співпраці та довірі. У воєнній сфері з РФ Україна підписала тільки одну угоду про Об'єднані сили ППО СНД. Російські політики розглядають Кримський півострів як плацдарм для формування своєї політики в Причорноморському регіоні. Колишній керівник уряду СРСР М. І. Рижков попереджав, що спроба перегляду кордонів між радянськими республіками в пострадянський період однозначно приведе до міжнародних конфліктів, а також до нестабільності в самій Росії [19]. Прийнята в грудні 1993 р. Конституція РФ перераховувала суб'єкти федерації без Криму і Севастополя, таким чином було визнано приналежність їх до незалежної України.

Президенти України і Росії 23 червня 1992 р. підписали міждержавну Угоду, в якій було визначено процес створення ВМС України і ВМФ РФ на базі Чорноморського флоту СРСР. Наступною угодою від 3 серпня 1992 р. про принципи формування ВМС України і ВМФ РФ було визначено, що військовослужбовці ЧФ СРСР на добровільній основі визначають місце свого подальшого проходження служби, а президенти визначають символіку цього виду військ. Угода від 17 липня 1993 р. визначає принцип розподілу ЧФ, який базується на території України у співвідношенні 50 на 50 %. Договором від 9 червня 1995 р. було визначено розміщення основної бази і штабу ЧФ РФ з дислокацією в м. Севастополь. Кінцевими базовими документами щодо перебування Чорноморського флоту РФ на території України стали угоди про параметри поділу Чорноморського флоту, про взаємні розрахунки від 28 травня 1997 р., який передбачав його дислокацію до 28 травня 2017 р. (20 років) з автоматичною пролонгацією на п'ять років у разі, якщо сторони письмово не заперечать таке продовження договору. У квітні 2010 р. Прези-

дент України продовжив указану Угоду ще на 25 років за умови наміру Росії знизити вартість 1000 куб. м природного газу на 100 доларів США [20, 21]. Попередні домовленості 1997 р. між Україною та Росією юридично закріплювали розподіл ЧФ і підтверджували принцип територіальної цілісності нашої країни. Кримське питання заторкує національні інтереси обох країн і має пряме відношення до європейської безпеки.

Чинна Морська доктрина Росії регіон Чорного моря вважає категорією вищого державного пріоритету, зоною стратегічних інтересів, а базування ЧФ у Севастополі - довгостроковою перспективою. Російське керівництво розширює базу дислокації ЧФ, поширюючи її на Новоросійськ.

Утрата Криму була болючою для Росії, особливо у військово-політичному аспекті. Західні країни намагаються не помічати цієї проблеми, зводячи її до територіальної суперечки. Після розпаду СРСР Росія не висунула до України жодних територіальних претензій. Ця позиція була закріплена в ст. 5 Договору про Співдружність Незалежних Держав від 8 грудня 1991 р.: "Высокие Договаривающиеся Стороны признают и уважают территориальную целостность друг друга и неприкосновенность существующих границ в рамках Содружества" [22], а також у ст. 3 Статуту СНД від 22 січня 1993 р. Проти такої позиції Росії виступали деякі державні діячі та депутати Державної думи. Так, мер Санкт-Петербурга А. Собчак багаторазово заявляв, що "Крим ніколи не належав Україні" [10, с. 20]. Верховна Рада РФ 6 лютого 1992 р. прийняла Постанову "Про продовження роботи з вивчення правової основи прийняття рішення Президії ВР СРСР від 19 лютого 1954 р. і ВР СРСР від 26 квітня 1954 р. про виведення Кримської області зі складу РРФСР". Із цього питання було створено спеціальну комісію. Однак на цей час повнота влади в РФ належала Президенту Б. Єльцину, який дотримувався протилежної позиції. Однак ВР РФ і надалі здійснювала спроби повернутись до перегляду кримського питання. 9 липня 1993 р. нею була прийнята Постанова № 5359-1 "Про статус м. Севастополь", якою передбачалось узяти місто під російську юрисдикцію. У радянські часи, до передавання Україні, Севастополь із 1948 р. мав статус республіканського підпорядкування, що не було зафіксовано в Конституції РРФСР. На той час він мав особливе стратегічне значення. Під час Другої світової війни місто було повністю знищене. Після його передавання Україні в 1968 р. м. Севастополь, відповідно до Указу УРСР, було визначене містом республіканського підпорядкування й у Конституції України (1978 р.) - як складова частина Української Республіки. До початку 1990-х років до міста застосовувався особливий порядок в'їзду й виїзду. Це було пов'язано з розміщенням тут потужної оперативно-стратегічної групи ВМФ СРСР, яка оперувала ядерною зброєю. 17 березня 1995 р. Законом України "Про Автономну Республіку Крим" Севастополь був остаточно підпорядкований безпосередньо Києву. Конституційний Суд РФ відмовився розглядати будь-які територіальні претензії Державної думи Росії до України.

Після розвалу Радянського Союзу Україна твердо заявила про бажання створювати свою армію. Статус Чорноморського флоту СРСР, який базувався на Кримському півострові, спочатку був невизначений. Військове керівництво було усунуте від вирішення цього питання. Москва прагнула залишити ЧФ спільним із перебуванням командування в Росії. Б. Єльцин неодноразово заявляв: "Черноморский флот был, есть и будет российским, так же как и Севастополь. Крым, может быть, и проживет без России, но Россия никогда

не проживет без Крыма. Поэтому мы отсюда никуда не уйдем" [23]. З такою позицією не погоджувалась Україна. 12 грудня 1991 р. Президент України Л. Кравчук видав Указ "Про Збройні Сили України", яким перепорядкував військові округи і Чорноморський флот України. 30 грудня 1991 р. на зустрічі голів держав СНД Чорноморський флот був визначений як стратегічний (30 % кораблів могли нести ядерну зброю) і залишався під об'єднаним командуванням СНД. Почалось протистояння, яке доходило до відкритої конфронтації на межі воєнного зіткнення. У січні 1992 р. війська, дислоковані на території України, почали приводити до присяги. Серед перших були Кримська база ЧФ в Донузлаві, батальйон морської піхоти, військові підрозділи СКР "Сметливый", підводного човна Б-871. У цьому питанні командувач ЧФ адмірал І. В. Касатонов зайняв проросійську позицію, заявивши що підпорядкований головнокомандувачу СНД маршалу Шапошникову. По обидві сторони почали чекати політичного рішення по флоту. Росія виступала за єдиний флот СНД. Україна, у свою чергу, стратегічною вважала ту частину ЧФ, яка несла ядерну зброю, а решту флоту бажала підпорядкувати собі. Розподіл флоту розтягнувся на п'ять років. Була досягнута домовленість про створення ВМС України на базі ЧФ. Вирішувалось питання, яка частина флоту буде віддана Україні. Цей процес ускладнювався українсько-російськими відносинами через активацію Державної думи Росії з питань статусу Криму та його передачі Україні 1954 р., а також морської бази м. Севастополь. Українська сторона виходила з позиції своєї частки в 16 % у союзній власності і відмові від своєї частки в Північному, Тихоокеанському флотах, Каспійській флотилії. Весь Чорноморський флот СРСР не складав вартості 16 %. У питаннях про перегляд території українська влада зайняла безкомпромісну позицію. Верховна Рада України заявила про необхідність створення зони, вільної від ядерної зброї на Чорному морі.

Протистояння було завершено 23 червня 1992 р. у Дагомисі на зустрічі президентів Б. Єльцина і Л. Кравчука, на якій було підписано угоду "Про принципи подальшого розвитку міждержавних відносин". У контексті цього документа сторони домовились про створення двох флотів (українського і російського) на базі ЧФ із перехідним періодом до 1995 р., до цього флотом керуватиме об'єднане командування СНД. Комплектування й фінансування флоту проходило російською та українською сторонами в рівній пропорції. Однак у перехідний період російська сторона порушувала домовленості. Особливо показово це було під час грузинсько-абхазького конфлікту, восени 1992 - навесні 1993 рр., коли кораблі флоту використовувались Росією в односторонньому порядку для доставки пального з українських складів російським військам, що знаходились на території Абхазії. Ряд кораблів брав участь у бойових діях, перешкоджаючи висадці грузинського десанту в Гаграх і забезпечуючи протиповітряну оборону. У цей момент українські офіцери не допускались на кораблі. 10 квітня 1993 р. на IV з'їзді Спільки офіцерів України міністр оборони генерал-полковник К. Морозов правильно й далекоглядно заявив, що ЧФ СРСР необхідно швидше розділити, бойові кораблі російської сторони вивести з українських портів і ні в якому разі не погоджуватись на оренду Росією української території. Позиція міністра була правильною, бо на той час російські моряки підняли андріївський прапор більше ніж на 200 кораблях (станом на 1 червня 1993 р.) успереч домовленостям про розподіл флоту. Росія ніколи не планувала покинути Севастополь, бо її кораблям не було куди передислокуватись. Новоросійськ, за словами командувача

ВМФ РФ адмірала Ф. Громова, ще 50 років буде не готовий для створення відповідної інфраструктури. Скориставшись економічною та політичною кризою 1993 р. в Україні, Росія змінила переговорну риторичку. Було порушене питання про український борг за енергоносії. 17 червня 1993 р. президенти Росії та України домовились про розподіл ЧФ та його берегової інфраструктури 50 на 50 %. Росія залишалась у Севастополі. У грудні 1993 р. у Росії відбувся референдум про прийняття нової Конституції, у якій Крим і Севастополь не значились суб'єктами федерації. Київ розглядав Севастополь як українське місто.

На Масандрівській зустрічі 3 вересня 1993 р. російська сторона запропонувала Україні розрахуватись за газонафтові борги кораблями ЧФ. Було прийняте рішення, що Росія 30 % української частини флоту забирає за борги, які становили близько 2 млрд доларів США. Наступні переговори про розподіл ЧФ відбулись у Москві 14 квітня 1994 р., згідно з якими обидва флоти, український і російський, базуються окремо, Україні залишається 15-20 % кораблів ЧФ. Із 833 суден ЧФ Україна отримала 164 кораблі, решта відійшли Росії. Тоді ж була досягнута домовленість про створення російської військової бази на території України.

14 січня 1994 р. відбулось підписання тристоронньої угоди між Україною, Росією та США про надання гарантій національній безпеці після практичної відмови нашої країни від ядерної зброї. Договір передбачав поважати суверенітет, територіальну цілісність та існуючі кордони, а також не погрожувати застосуванням сили.

У липні 1994 р. новий Президент України Л. Кучма запропонував здати берегову інфраструктуру ЧФ в оренду Росії. Весною 1995 р. Київ установив повний контроль над ситуацією на півострові, було скасовано Конституцію Криму та інститут президентства. Росія на той час вела чеченську війну, і це підірвало її позицію в кримському питанні. ОБСЄ та США теж уважали кримську проблему суто внутрішньою справою України.

Улітку ЧФ утратив єдину ракетноносну дивізію надзвучових бомбардувальників Ту-22М3, які перекидали акваторію Атлантики, тепер його зона обмежувалась Чорним морем. Флот утратив своє значення як оперативно-стратегічне з'єднання.

Серед питань розподілу ЧФ СРСР стояло питання про базування майбутніх ЧФ Росії та України. Російська Федерація дотримувалась позиції, що її флот повинен базуватись у Севастополі, а український - у Донузлаві. Українська сторона наполягала на базуванні обох флотів у Севастополі, тільки в різних бухтах. Таке становище зберігалось до 31 грудня 1995 р., коли закінчався термін перехідного періоду. До цього, 25 листопада 1995 р., міністри оборони обох країн підписали "Положення про розподіл, прийом і передавання військових містечок, озброєння, військової техніки та іншого військового майна ЧФ Міністерству оборони України", у якому об'єкти інфраструктури розподілялись у співвідношенні 50 на 50. Росії залишалась військова база в Севастополі, два аеродроми: Кача і Гвардійське. Україні були передані військові бази в Донузлаві та Керчі. Військовий склад ЧФ із 67 тис. у 1991 р. був скорочений до 35 тис. у 1995 р. У лютому 1996 р. Україні перейшло 11 із 15 основних і запасних аеродромів. Однак п'ятирічний поділ Чорноморського флоту негативно відбився на його боєготовності. Спеціалісти переконують, що із залишків флоту неможливо створити тактичну одиницю. Він у разі поступається турецькому. Москва наполягає на довгостроковому використанні флотської інфраструктури аж до 99 років. Київ пропонував оренду

на 10-20 років. Росія намагалася визнати Севастополь російським містом.

У травні 1996 р. командувач південної групи сил НАТО адмірал М. Анджелі відвідав Севастополь, підкресливши своїм візитом, що прибув в Україну і зустрічався тільки з командувачем ВМСУ В. Безкоровайним. Активізація взаємовідносин між Україною і НАТО тривозила Росію. У серпні 1997 р. в Криму відбулись українсько-натовські навчання "Сі Бриз - 97". 30 травня 1997 р. Україна парафувала договір Україна - НАТО. Згодом, 4 листопада 1998 р. Президент України Л. Кучма підписав Указ "Про державну програму співпраці України з НАТО на період до 2001 р.". Для Росії вступ України до НАТО - це втрата її імперського статусу, стратегічна поразка. Російські політики зрозуміли, що можуть втратити Україну, і активізували підготовку "великого договору". Спочатку 28 травня 1997 р. між урядами Росії та України було підписано три угоди "Про статус і умови перебування ЧФ Росії на території України", "Про параметри поділу ЧФ", "Про взаєморозрахунки, пов'язані з розподілом ЧФ і перебуванням ЧФ Росії на території України" [24]. У зв'язку із цими документами Російська Федерація орендувала воєнну базу, акваторію та інфраструктуру терміном на 20 років. 525 бойових кораблів та судна забезпечення ділились порівну. Українська сторона зі своєї частки в рахунок боргів за газ додатково передала 117 кораблів. 31 травня 1997 р. між Україною та Росією було підписано Договір про дружбу, співпрацю і партнерство. Обидві країни підтвердили територіальну цілісність та неприпустимість порушень спільних кордонів. 12 червня 1997 р. на всіх кораблях ЧФ було спущені прапори неіснуючого СРСР.

ВИСНОВКИ

Проблема передавання Кримської області 1954 р. зі складу РРФСР до УРСР після розпаду СРСР стала воєнно-політичною проблемою в російсько-українських відносинах. Увесь цей час Росія прагнула повернути Севастополь і Кримський півострів. Відсутність послідовної державницької позиції в цьому питанні з боку України давала ґрунт сепаратистським настроям серед населення Криму. Присутність російського ЧФ у Севастополі відігравала дестабілізуючу роль у внутрішньополітичній ситуації України. Провокативні дії Чорноморського флоту під час грузино-абхазького конфлікту 1992-1993 рр., російсько-грузинської війни 2008 р., територіальні претензії Росії в Керченській протоці свідчили про наявність міждержавного конфлікту, якому необхідно було своєчасно надати статус загрози з відповідними адекватними діями в безпековій сфері. Росія не усвідомлює, що зіткнення України й Росії несе реальну загрозу європейській безпеці. Російські політики відкрито заявляли 22 роки про свої претензії до України в кримському питанні. Україні не вдалось створити повноцінного військово-морського флоту на Чорному морі й узяти контроль над ситуацією в Криму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сборник законов РСФСР и Указов Президиума Верховного Совета РСФСР. 1946-1954 гг. - М., 1955. - С. 81.
2. Усов С. А. Политико-правовые проблемы Черноморского флота и Севастополя в контексте распада Российской империи и СССР: Историко-политический анализ : автореф. дисс. на соискание уч. степени доктора полит. наук : спец. 23.00.02 "Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии" / С. А. Усов. - М., 2003. - 20 с.
3. Федоровых А. П. Проблема Черноморского флота в российско-украинских отношениях (1991-2000) : дисс. ... канд. истор. наук : 07.00.02 / А. П. Федоровых. - М., 2008. - 314 с.

4. Макеев Б. И. Военно-политические и методологические проблемы ВМФ в системе национальной безопасности России / Б. И. Макеев. - М., 1998.
5. Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України? / С. Рудницький. - Львів, 1994. - 294 с.
6. Перепелица Г. Основные военные тенденции в Черноморском регионе: украинская перспектива / Григорий Перепелица // Украина: проблемы безопасности. - М., 1996.
7. Белицер Н. Крым как регион потенциального конфликта / Н. Белицер, О. Бодрук // Этнические и региональные конфликты в Евразии : в 3-х книгах. - М., 1997. - Кн. 2 : Россия, Украина, Беларусь.
8. Касатонов И. В. Записки командующего Черноморским флотом / И. В. Касатонов. - М., 2002. - С. 67-69.
9. Чикин А. М. На Разломе. Черноморский флот: хроника противостояния (1992-1995) / А. М. Чикин. - СПб.-М., 1998.
10. Савченко М. А. Анатомия необъявленной войны. (Крым. Севастополь. Флот.) / М. А. Савченко. - К., 1997.
11. Багров Н. В. Крым: время надежд и тревог / Н. В. Багров. - Симферополь, 1996.
12. Горбачев С. П. Севастополь в третьей обороне: 1991-199... (трилогия) / С. П. Горбачев. - Севастополь, 1995-1998.
13. Taras Kuzio. Ukraine - Crimea - Russia, Triangle of Conflict / Taras Kuzio ; [Ed. by Andreas Umland]. - Stuttgart, 2007.
14. Договір між УРСР і РРФСР від 19 листопада 1990 р. // Відомості Верховної Ради. - 1990. - № 49. - Ст. 637.
15. Россия Украина. 1990 - 2000. : сб. док. - М. - Кн. 2. - С. 145-156, 293-295.
16. Федоровых А. П. Проблема Черноморского флота в российско-украинских отношениях (1991-2000) : дисс. ... канд. истор. наук : 07.00.02 / А. П. Федоровых. - М., 2008. - 314 с.
17. Нарочницкая Н. А. Россия и русские в мировой истории / Н. А. Нарочницкая. - М., 2002. - С. 440
18. Бабурин С. Н. Теория государства / С. Н. Бабурин. - М., 1998. - 235 с.
19. Рыжков М. И. Возвращение в политику / М. И. Рыжков. - М., 1998. - С. 216.
20. Офіційний вісник України. - 04. 06. 2010. - № 39.
21. Урядовий кур'єр. - 30. 04. 2010. - № 80.
22. Хасбулатов Р. И. Полураспад СРСР. Как развалили сверхдержаву - (главный свидетель. Сенсационные мемуары) / Р. И. Хасбулатов. - М. : Язуза-пресс, 2011. - Книга 1. Агония советской империи - СССР. - С. 457-482.
23. Кравчук Л. М. Маємо, те що маємо. Спогади, роздуми / Л. М. Кравчук. - К., 2002. - С. 142, 144, 160.
24. Бюллетень международных договоров. - М., 1999. - № 10.

Левик Богдан,

*кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник
Национального университета "Львовская политехника", г. Львов*

ЧЕРНОМОРСКИЙ ФЛОТ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ В РОССИЙСКО-УКРАИНСКИХ ОТНОШЕНИЯХ (ПОСТСОВЕТСКИЙ ПЕРИОД)

В статье рассмотрен процесс раздела Черноморского флота СССР в период 1991-1997 гг. между независимой Украиной и Российской Федерацией на фоне проблемы присоединения Крыма и Севастополя к СССР 1954 г. Сделан акцент на неизменной имперской позиции России о пересмотре вопроса о возврате Крыма и Севастополя как стратегически важных объектов ее внешней политики в Черноморско-Средиземноморском регионе. Подчеркнуто современное негативное отношение российских политиков к партийно-государственным решениям СССР и РФССР 1954 г. о передаче Крымской области в состав Украинской ССР. Перечислены совместные российско-украинские законодательные акты, в которых российская сторона гарантировала и брала на себя обязательства уважать территориальную целостность и неприкосновенность независимой Украины.

Ключевые слова: Черноморский флот; Автономная республика Крым; Севастополь; украинско-российские отношения.

Levyk Bogdan,

Candidate of Historical Sciences, Leading Researcher, Lviv Polytechnic National University, Lviv

BLACK SEA FLEET OF RUSSIAN FEDERATION IN RUSSIAN-UKRAINIAN RELATIONS (POST-SOVIET PERIOD)

The paper reviews the Ukrainian-Russian relations at the interstate level in 1991-1997 in respect of division of the Black Sea Fleet of the Soviet Union. It is pointed out that the above issue has not been resolved in line with constitutional requirements to the non-alignment of independent Ukraine and its willingness to obtain the neutral status. The party and government moves of the USSR and the Russian Soviet Federative Socialist Republic in 1954 in taking a decision on transfer of the Crimean region to the Ukrainian Soviet Socialist Republic are chronologically presented. The negative stand of today's Russian politicians and public officers on the transfer of the Crimea and the city of Sevastopol to Ukraine in 1954 and their intention to review the territorial integrity of independent Ukraine are emphasized. Political moves of Russia in respect of Ukraine converging to the North Atlantic Treaty Organization are described. Joint Ukrainian-Russian legislative acts are listed, where the Russian party guaranteed and committed itself to respect the territorial integrity and inviolability of Ukraine. Russian territorial claims to Ukraine during its independence years as well as topical issues in the Ukrainian-Russian relations are set forth. The Russian stand on protection of its national interests in the Ukrainian territory is pointed out. Attention is drawn to hypocrisy of the agreement "On Friendship, Cooperation and Partnership" between Ukraine and Russia, which was signed in May 1997 after the Black Sea Fleet division had been completed. It is underlined that the presence of the Black Sea Fleet of the Russian Federation in Sevastopol is a destabilizing factor of the domestic policy of the state and a credible threat to national security. The Russian foreign policy in the Crimea is shown as a strategically balanced move in respect of Ukraine.

Key words: Black Sea Fleet; the Autonomous Republic of Crimea; Sevastopol; the Ukrainian-Russian relations.

REFERENCES

1. Collection of Laws of the RSFSR and Decrees of Supreme Soviet Presidium of the RSFSR. 1946-1954 years (1955), Moscow, p. 81 (rus).
2. Usov S. A. (2003), *Political and legal problems of the Black Sea Fleet and Sevastopol in the context of the collapse of the Russian Empire and the Soviet Union: Historical and political analysis*, Abstract of thesis for the degree of doctor of Political Sciences after specialty 23.00.02, Moscow, 20 p. (rus).
3. Fedorovykh A. P. (2008), *Problem of Chornomorskiy Fleet in Russian-Ukrainian relations (1991-2000)*, Thesis for the degree of candidate of history sciences after specialty 07.00.02, Moscow, 314 p. (rus).
4. Makeyev B. I. (1998), *Military-political and methodological problems of the Navy in the national security system Russia*, Moscow (rus).
5. Rudnytskyi S. (1994), *Why we want independent Ukraine?*, Lviv, 294 p. (ukr).
6. Perepilitsya G. (1996), *Major military trends in the Black Sea region: Ukrainian perspective*, *Ukraine: Security Issues*, Moscow (rus).
7. Belitsker N. Bodruk O. (1997), *Crimea as region a potential conflict*, *Ethnic and regional conflicts in Eurasia in 3 books*, Moscow, Bk. 2: Russia, Ukraine, Belarus (rus).
8. Kasatonov I. V. (2002), *Notes of Black Sea Fleet Commander*, Moscow, pp. 67-69 (rus).
9. Chikin A. M. (1998), *On Sundering. Black Sea Fleet: A Chronicle the confrontation (1992-1995)*, St. Petersburg, Moscow (rus).
10. Savchenko M. A. (1997), *Anatomy of undeclared war (Krym. Sevastopol. Fleet)*, Kiev (rus).
11. Bagrov N. V. (1996), *Crimea: a time of hope and anxiety*, Simferopol (rus).
12. Gorbachev S. P. (1995-1998), *Sevastopol in the third Defence: 1991-199 ... (trilogy)*, Sevastopol (rus).
13. Taras Kuzio (2007), *Ukraine - Crimea - Russia, Triangle of Conflict*, Stuttgart (engl).
14. *Treaty between the USSR and the RSFSR on November 19, 1990 (1990)*, *Vidomosti Verkhovnoi Rady*, № 49, Art. 637 (ukr).
15. *Russian Ukraine. 1990 - 2000: A collection of documents*, Moscow, Bk. 2, pp. 145-156, 293-295 (rus).
16. Fedorovykh A. P. (2008), *Problem Black Sea Fleet in Russian-Ukrainian relations (1991-2000)*, Thesis for the degree of candidate of historical sciences after specialty 07.00.02, Moscow, 314 p. (rus).
17. Narochitskaya N. A. (2002), *Russia and Russian in world history*, Moscow, p. 440 (rus).
18. Baburin S. N. (1998), *Theory of State*, Moscow, 235 p. (rus).
19. Ryzhkov M. I. (1998), *The Return into politics*, Moscow, p. 216 (rus).
20. *Ofitsiyniy visnyk Ukrainy [Official Bulletin of Ukraine]*, 04. 06. 2010, № 39 (ukr).
21. *Uriadovyi Kurier [Governmental Courier]*, 30.04.2010, № 80 (ukr).
22. Khasbulatov R. I. (2011), *The half life of USSR. How have disorganized superpower - (main witness. Sensational memoirs)*, Moscow, Book 1. *Agony of the Soviet empire*, pp. 457-482 (rus).
23. Kravchuk L. (2002), *We have, what we have. Memories, thoughts*, Kyiv, pp. 142, 144, 160 (ukr).
24. *Bulletin of international agreements (1999)*, Moscow, № 10 (rus).

© Левик Богдан

Надійшла до редакції 03.04.2014

УДК 26-74(470+571)

МОІСЄЄНКО ЛАРИСА,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарної підготовки
Красноармійського індустріального інституту
Донецького національного технічного університету*

РЕЛІГІЙНІ ПРАВА ДІТЕЙ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ТА РОСІЇ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЗАКОНОДАВСТВА (КІНЕЦЬ ХІХ-ХХ ст.)

У статті на підставі аналізу широкого кола джерел та літератури зроблена спроба визначити обсяг та місце релігійних прав дітей у період із кінця ХІХ до кінця ХХ ст. У дослідженні проводиться аналіз законодавства двох різних політичних режимів, зокрема на території України. Показана залежність обсягу релігійних прав дітей від політики уряду та офіційної ідеології, принципів бачення ролі дитини та людини в суспільних відносинах. Автором визначена специфіка законодавства, указані чинники, що впливали на його формування, виділені його позитивні та негативні сторони.

Ключові слова: правовий статус; свобода світобачення; віросповідання; атеїзм; старообрядці; конфесії; ХІХ-ХХ ст.; Росія; Україна; СРСР.

Постановка проблеми. Майже вся історія людства насичена подіями, що у своїй основі мають ідею боротьби за права людини. Ця боротьба часто супровод-

жувалася жорстокістю та кровопролиттям. Одночасно вона ставала поштовхом до кардинальних змін у розвитку окремих держав, сприяла формуванню якісно